

Oosterse Kerken

Hoop voor de christenen in Syrië en Irak

P. 4

Ontmoeting van paus en patriarch: 1964 en 2016

P. 6

Metropoliet Athenagoras over integratie

P. 24

Hoop voor de Kerk in Syrië en Irak

HOOP
VOOR DE KERK
IN SYRIË & IRAK

ZONDAG OOSTERSE KERKEN 24 APRIL 2016

Katholieke Vereniging voor Oecumene • Emmalein 19 D, 5211 VZ 's-Hertogenbosch • www.oecumene.nl • 073-7370026 • IBAN: NL73INGB0001087628

Instituut voor Oosters Christendom

Het Instituut voor Oosters Christendom (IVOC) houdt zich bezig met onderzoek naar het oosters-orthodoxe christendom van Zuidoost-Europa, de Russische Federatie, het Midden-Oosten en India. Daarbij worden ook de katholieke en protestantse gemeenschappen die uit deze orthodoxe kerken zijn voortgekomen betrokken, net als de diasporagemeenschappen die christenen uit deze regio's elders gesticht hebben.

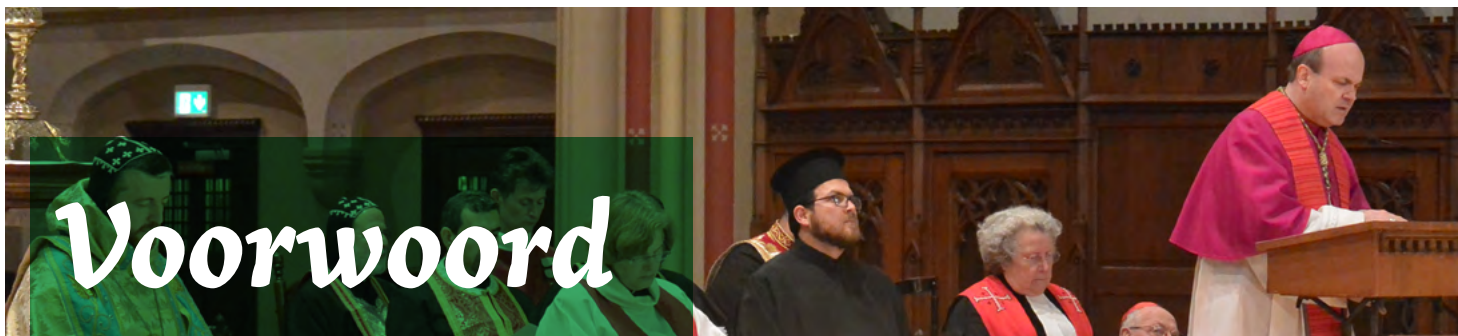
Vanuit dit onderzoek draagt het instituut bij aan het verder bekendmaken van het christendom van deze regio's, door middel van wetenschappelijke en populaire publicaties, door onderwijs, cursussen en lezingen, met advies op maat, en via bijdragen aan het publieke debat. Het instituut maakt hierbij gebruik van een uitgebreid internationaal netwerk in de academische en kerkelijke wereld. Hierbij spelen wetenschappelijke instituten in de regio's van onderzoek een belangrijke rol.

Wilt u op de hoogte blijven van onze activiteiten?
Stuur dan een mail naar: vriendenvanhet@ivoc.ru.nl

WWW.RU.NL/IVOC

EERSTVOLGENDE ACTIVITEIT: VRIJDAGMIDDAG- SEMINAR THEMA: "THE CHRISTIANS OF THE MIDDLE EAST IN PAST AND CURRENT CRISIS". 22 APRIL 2016, 13.00 - 17.00 H, NIJMEGEN AANMELDING VIA DE WEBSITE

Voorwoord

Rooms Katholieke parochies worden jaarlijks op de vijfde zondag van Pasen uitgenodigd om speciale aandacht te hebben voor Oosterse christenen en hun kerken: de zondag voor de Oosterse kerken. Dit jaar wordt met dit speciale magazine het Oosters christendom extra voor het voetlicht gebracht.

Het Oosters christendom is in de afgelopen tientallen jaren voor Nederlandse christenen dichterbij gekomen. Op de eerste plaats komen Oosterse christenen via de media meer in het nieuws. In de tweede plaats maken Oosterse christenen als vluchtelingen steeds meer deel uit van onze Nederlandse samenleving.

Een minderheid van het Oosters christendom bestaat uit Oosterse katholieken, d.w.z. Oosterse christenen die in volledige gemeenschap leven met de Rooms Katholieke Kerk. De meerderheid van Oosterse christenen behoort tot Orthodoxe kerken.

In 1995 schreef paus Johannes Paulus II in zijn encycliek 'Ut unum sint' (opdat zij één zijn): "Op het Tweede Vaticaans Concilie heeft de Rooms Katholieke Kerk zich onherroepelijk verplicht de weg van de oecumene te bewandelen, op die wijze luisterend naar de Geest van de Heer die de mens leert aandachtig de 'tekenen van de tijd' te verstaan" (art. 3). Paus Johannes Paulus wilde het verlangen van Christus om één te zijn (cf Joh. 17, 21) levend houden, namelijk dat christenen geroepen zijn om als Christus' volgelingen te groeien naar volledige gemeenschap met elkaar.

Na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) vond er in de geest van het Concilie reeds een bijzondere oecumenische ontmoeting plaats in Jeruzalem tussen paus Paulus VI en patriarch Athanagoras (1967). In 2014 bracht paus Franciscus een bezoek aan de oecumenisch patriarch Bartholomeos in Turkije. Begin 2016 was er op Cuba een ontmoeting tussen paus Franciscus en patriarch Kirill van Moskou.

In dit speciale magazine dat bij gelegenheid van de Zondag Oosterse Kerken 2016 verschijnt, kunt u kennis maken met Oosterse christenen die met Rome verbonden zijn, alsook met christenen die deel uitmaken van Orthodoxe kerken.

Graag spreek ik de hoop uit dat dit magazine gelovigen en parochies zal aansporen om met overtuiging te bouwen aan waarachtige eenheid met Oosterse christenen door gebed en hulp, en zal aanzetten tot hartelijke gastvrijheid ten opzichte van Oosterse christenen die als vluchteling vrijheid en veiligheid zoeken in Nederland.

+ JOHANNES VAN DEN HENDE

Bisschop referent inzake Oecumene en Oosterse christenen

Colofon

Dit is een uitgave bij gelegenheid van de Zondag Oosterse Kerken 2016. Deze uitgave is een initiatief van de bisschop referent inzake Oecumene en Oosterse christenen in samenwerking met de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

EINDREDACTIE

Leo van Leijsen
Daphne van Rosendaal

ADRES REDACTIE

Katholieke Vereniging voor Oecumene
Emmaplein 19 D
5211 VZ 's-Hertogenbosch
T 073 73 700 26
E secretariaat@oecumene.nl

VORMGEVING EN DRUK

Daily Milk, Rotterdam

FOTO VOORZIJDJE

Hollandse Hoogte

FOTO P. 3

Aartsbisdom Utrecht

Inhoud

ACTUALITEIT

Hoop voor de christenen in Syrië en Irak	4
Ontmoeting van paus en patriarch: 1964-2016	6

IN NEDERLAND

De Syrisch-orthodoxe Kerk	8
Oekraïense Grieks-katholieke parochies	10
De Ethiopisch-orthodoxe Kerk	22
Metropoliet Athenagoras over integratie	24

AAN HET WOORD

Vader Stephan Bakker	12
Anna Borman	17

SPIRITUALITEIT

Gebed	18
Liturgie	20

Middenkatern: De Oosterse Kerken	13
Gezamenlijk gebed voor de martelaren	26
Websites	27

ACTUALITEIT

Hoop voor de christenen in Syrië en Irak

Gehoor gevend aan de oproep van kerkelijke leiders uit Syrië en Irak en van Syrische christenen in ons land organiseren kerken en organisaties van februari tot juni 2016 een publieks-campagne: 'Hoop voor de kerk in Syrië en Irak'. De campagne brengt de nood en de hoop van de christenen in Syrië en Irak onder de aandacht van de Nederlandse bevolking. Beeldmerk van de campagne is een kruis, waarvan één arm weggeschoten is. Zo nijpend is de situatie. In de campagne gaat het om de hoop voor de christenen in Syrië en Irak.

"Als jullie het goed met ons voor hebben, bid dan met ons dat de oorlog eindigt, help ons dan de christenen te steunen die besloten hebben om te blijven, help ons dan hen te helpen in hun strijd tegen mislukking en bij hun inspanningen om te bouwen en te blijven!", aldus mgr. Jean-Clément Jeanbart, de Grieks-katholieke aartsbisschop van Aleppo. Hij deed zijn oproep op 7 juli 2015, op een moment dat zijn stad Aleppo door beschietingen en gevechten zeer zwaar getroffen was. Sindsdien is de situatie in Aleppo en heel Syrië alleen maar verslechterd. Bijna de hele infrastructuur van het land wordt door deze oorlog verwoest: fabrieken, winkels, scholen, ziekenhuizen, elektriciteitscentrales, wegen en spoorwegen.

In de naam is eigenlijk iedere christen verbonden met Syrië. In Antiochië, één van de grote steden van het oude Romeinse Rijk, worden de volgelingen van Jezus voor het eerst 'christen' genoemd. De evangelist Lucas komt er vandaan en onvergetelijk en belangrijk is voor iedere christen de bekeering van Paulus op weg naar Damascus.

Er is hoop

Voor het begin van de oorlog woonden er in Syrië ongeveer 23 miljoen mensen, waarvan bijna 10% christen, zoals Grieks-orthodoxen (1 miljoen), Grieks-katholieken (250.000),

en ongebroken over de periode van zijn gevangenschap in Raqqa en de kracht die hij uit zijn geloof putte om dit te doorstaan. Pater Jacques blijft in Syrië en hoopt dat hij het St. Elianklooster in Qaryatayn uit de 6e eeuw, waar hij prior was, weer op kan bouwen. Dit werd door IS in augustus vernietigd.

Waarom wij blijven

Indrukwekkend ook is het verhaal van de franciscaanse gemeenschap in de wijk Soulaymanieh van Aleppo. Hun huis werd zowel bij de beschietingen in april 2015 als in februari 2016 getroffen door mortierinslagen. Voor Kerk in

ik mij af: Heeft de Heer ons verlaten? We zijn op een punt, waar het geloof tot op zijn grondvesten beeft, voor ons allen van de kleine kudde die nog over is in Aleppo. Christus vroeg aan Saul: 'Waarom vervolgt gij Mij?' (Handelingen 9, 4). Het zijn de woorden die duidelijk blijken gaven van zijn verbondenheid met ieder deel van zijn heilig lichaam, de Kerk." En, schrijft pater Ibrahim: "Hij is hier te midden van zijn volk. Hij helpt zijn mensen en staat hen bij via de barmhartigheid en het mededogen van zijn apostelen, al wordt hun moed soms zwaar op de proef gesteld en worden zij door verslagenheid bevan-

“Bid met ons dat de oorlog eindigt, help ons de christenen te steunen die besloten hebben om te blijven.”

Syrisch-orthodoxen (170.000) en Syrisch-katholieken (70.000). Het aantal christenen in Syrië is door de oorlog gehalveerd. Door de oorlog zijn miljoenen mensen binnen en buiten Syrië ontheemd geraakt. Er zijn volgens de VN al meer dan 250.000 doden gevallen. Andere schattingen komen bijna uit op het dubbele aantal doden.

Ondanks alle wanhoop en verbijstering over de terreur en de verwoesting die door de oorlog wordt aangericht is de hoop voor de Kerk in Syrië en Irak niet verloren. Luister naar het verhaal van pater Jacques Mourad, een Syrisch-katholieke priester, die in mei 2015 ontvoerd wordt door IS en na vijf maanden gevangenschap in Raqqa ontsnapt met behulp van een moslimvriend. Na zijn vrijlating dankt hij allen die voor zijn vrijheid gebeden en hem geholpen hebben. In verschillende interviews vertelt hij zonder bitterheid

Nood deed pater Ibrahim zijn verhaal. De raketbeschietingen zaaien dood en verderf en veroorzaken angst en paniek. De franciscanen blijven en helpen waar ze maar kunnen. "Probeer u in te denken wat deze gezinnen doormaken wanneer 's nachts om hen heen raketten inslaan, zonder dat zij ook maar een idee hebben van wat er nog gaat gebeuren. Een oude vrouw vertelt onder tranen dat de mensen die nacht niet wisten wat ze moesten doen: wegrennen en de dood op straat in de ogen zien, of thuis blijven en riskeren door raketten om het leven te komen? (...) Waarom wij blijven? We geven niet op. We hebben het moeilijk, maar zijn niet verslagen. We hebben voedselpakketten gebracht naar de getroffen woningen, hebben met experts schade opgenomen en zijn met het herstel van ramen en deuren begonnen."

In de ellende van deze oorlogsgebeurtenissen komen bij pater Ibrahim de woorden op van psalm 12: "Hoe lang nog zult Gij mij vergeten?" "Soms vraag

gen bij het zien van wat hun kudde wordt aangedaan. Zo is het voor ons, franciscaner broeders. En daarom blijven we hier."

Door hun getuigenis zijn de christenen in Syrië voor ons in Nederland een teken van hoop. Laten we luisteren naar hun verhalen, voor en met hen bidden en hen zo goed mogelijk steunen om door deze verschrikkelijke oorlog heen te komen. Laten we bidden voor vrede en hulp organiseren. ♦

GEERT VAN DARTEL

Secretaris Katholieke Vereniging voor Oecumene

www.oecumene.nl

www.hoopvoordekerkinsyrieenirak.nl

Ontmoeting van paus en patriarch: 1964 en 2016

“Eindelijk”, zei paus Franciscus toen hij 12 februari 2016 patriarch Kirill van Moskou ontmoette in Cuba. Het nieuws van deze ontmoeting ging als een vuurtje rond. Dit ‘eindelijk’ sloeg niet op ‘na 1000 jaar’, zoals de media deze niettemin belangrijke historische ontmoeting omschreven. Duizend jaar geleden was er immers geen ‘patriarch van Moskou’. Moskou was nog grotendeels niet-christelijk; de pas gekerstende kern van wat later zou uitgroeien tot onder andere de Russisch-orthodoxe Kerk, lag zuid-westelijker in het gebied rond Kiev – thans Oekraïne. Daar had men in 988 het christendom vanuit Byzantium geaccepteerd. Hun patriarch was die van Constantinopel, de Byzantijnse hoofdstad.

1054: schisma Rome-Constantinopel

Juist tussen deze patriarch van Constantinopel en de zetel van Rome ontstond 1000 jaar geleden, in 1054, een schisma. Rome en Constantinopel spraken over elkaar de banvloek uit. Nu kwamen tijdelijke schisma's wel vaker voor, maar deze scheuring zou zich door de eeuwen heen als blijvend

“Tijdelijke schisma's kwamen wel vaker voor, maar deze scheuring zou zich bestendigen.”

bestendigen. De vervreemding werd, na 900 jaar, begin 1964 een halt toegeroepen met de historische ontmoeting te Jeruzalem tussen patriarch Athenagoras van Constantinopel

en paus Paulus VI van Rome. De banvloek werd eind 1965 wederzijds opgeheven; het herstel van de werkelijke eenheid staat echter nog altijd open. Sindsdien hebben de paus en de patriarch van Constantinopel wel elkaar vaak bezocht.

Rome-Moskou: de goede jaren

Het jonge christendom in Oekraïne en Rusland dat onder Constantinopel viel, was vanaf 1054 meegezogen in de scheuring tussen Rome en Constantinopel. Een eigen Russische patriarch van Moskou is er pas, met enorme tussenpozen, vanaf einde 16e eeuw: 1589 – 1700, 1917 – 1925 en 1943 – heden. Op het Tweede Vaticaans Concilie (1962 – 1965) was het patriarchaat Moskou als waarnemer uitgenodigd vanaf de derde zitting (1964); weliswaar kwam de Russische patriarch niet zelf, maar hoge vertegenwoordigers van hem. Katholieke prelaten, zoals de Nederlandse kardinaal Willebrands, togen sindsdien naar Moskou. Op 16 december 1969 maakte metropoliet Alexij van Tallinn, later patriarch van Moskou, zelfs de beslissing van de H. Synode van de Russisch-orthodoxe Kerk bekend dat rooms-katholieken in de Sovjet-Unie, als ze niet naar de eucharistie konden in hun

“Dát de ontmoeting historisch is, staat vast.”

eigen kerk, de H. Communie mochten ontvangen in de Russisch-orthodoxe kerken – een unicum in de verhouding orthodox-katholiek. Dit besluit werd jaren later nog weer bevestigd, maar ingetrokken in 1986.

Vanaf 1990: een ‘ijstijd’

In 1990, kort na de Val van het IJzeren Gordijn, kwamen de oosterse kerken in *communio* met Rome weer tevoorschijn uit de illegaliteit. Met name de Grieks-katholieke Kerk in Oekraïne herstelde zich. Dít en de wijze waarop Latijnse bisdommen in Rusland zelf werden opgericht, werd door het patriarchaat van Moskou als een affront ervaren. Er ontstond een ijstijd tussen Rome en Moskou.

De verhouding tussen Rome en Constantinopel bleef echter warm en nam al die jaren toe in intensiteit.

In de hoop op een dooi tussen Rome en Moskou was er na 1990 steeds de vraag of er toch een ontmoeting in zat tussen paus en Russische patriarch. Speculaties ten spijt bleven de soms hoog gespannen verwachtingen steeds onvervuld. “Eindelijk!” zei paus Franciscus daarom, na 25 jaar!

De recente ontmoeting

Ondanks bovenstaande relativering is de ontmoeting omschreven als belangrijk voor de oecumene en historisch. Ook door degenen die – om uiteenlopende redenen – met de na afloop door de kerkleiders ondertekende Verklaring moeite hadden. Eén belangrijke groep onder hen, binnen de *Catholica* zelf, zij hier genoemd: de Oekraïense Grieks-katholieken, die bij monde van hun groot-aartsbisschop Sviatoslav Shevchuk, hun teleurstelling uitten. Maar luisteren we naar paus Franciscus

zelf, als hij op zijn terugreis na zijn Apostolisch Bezoek aan Mexico op 18 februari in het vliegtuig tegen de pers zegt: “Zodoende heeft [Sviatoslav] zijn persoonlijke ideeën, die zijn mening zijn, en hij heeft het recht die te hebben. Al zijn commentaren zijn over de Verklaring. Over de ontmoeting zelf zei hij: ‘Dit is het werk van de Heer, de Geest die voortstuwt, de omhelzing...’: dat is allemaal goed. En de Verklaring? Over de Verklaring valt te discussiëren. [...] Als hij uitdrukking geeft aan wat hij hoort van zijn volk, begrijp ik hem, zeker.”

Veel moet nog bezinken wil de volledige portée van deze gebeurtenis ingeschat kunnen worden. Hóe deze ontmoeting historisch zal zijn, moet de (nabije) toekomst uitwijzen – dát ze historisch is, staat vast. De nuntius in Oekraïne, aartsbisschop Claudio Guggerotti, maant tot geduld bij een uiteindelijke beoordeling van deze ontmoeting. Hij ziet als hoofduitkomst niet de Verklaring, maar het betoon van broederlijkheid tussen de twee kerken: “Wat de mensen zullen herinneren zijn de ‘hugs’, en hugs zijn iets heiligs.”

En laten we niet vergeten: dé belangrijke ontmoeting tussen paus en patriarch vond na ruim 900 jaar schisma reeds plaats in 1964 tussen de paus van Rome en de patriarch van Constantinopel. Deze laatste is de hoogste leider binnen de Oosters-orthodoxe Kerk en haar *primus inter pares*, haar ‘eerste onder gelijken’. Het is positief dat nu ook de Russische patriarch deze belangrijke stap heeft gemaakt in de meer dan 50 jaar bestaande orthodox-katholieke oecumene. ♦

LEO VAN LEIJSEN

Medewerker oosterse kerken Katholieke Vereniging voor Oecumene.

IN NEDERLAND

De Syrisch-orthodoxe Kerk

De christelijke gemeenschappen in Syrië en Irak staan onder druk. Duizenden gezinnen hebben inmiddels toevlucht gevonden in onze contreien en voegen zich bij de diasporakerken, die zich de afgelopen decennia in het noordwesten van Europa hebben gevestigd. Velen zijn hen voorgedaan, gevlucht voor etnisch geweld, sociale discriminatie en religieuze onderdrukking - ook uit landen als Israël, Libanon en Turkije. Deze christenen uit het Midden-Oosten hebben zich goed geïntegreerd in hun nieuwe thuislanden. Ze onderhouden, met name in wijdvertakte families die over meerdere landen verspreid zijn geraakt, intensief contact onder elkaar. Met ongeveer 20.000 leden is de Syrisch-orthodoxe gemeenschap de grootste oriëntaalse kerk in Nederland.

De Syrisch-orthodoxe Kerk komt oorspronkelijk uit het antieke Syrië - het achterland van de grote metro-pool Antiochië - en uit het noorden

van Mesopotamië. Men sprak daar een inheemse vorm van Aramees, die de christenen vanaf het begin van de tweede eeuw tot een prachtige poëtische, liturgische en theologische taal ontwikkelden die zij 'Suryoyo' of 'Syrisch' noemden, zoals zij zichzelf

tief klein bleef. De Suryoye die verder naar het oosten en zuiden woonden, vormden een eigen Oost-Syrische traditie als Kerk van het Oosten.

Honderd jaar oude diaspora

Een eeuw geleden vond in 1915 en

“Met ongeveer 20.000 leden is de Syrisch-orthodoxe gemeenschap de grootste oriëntaalse kerk in Nederland.”

Suryoye of Syriërs noemden. Net als het geloof verspreidde het Syrisch zich tot ver buiten het Romeinse rijk, van Noord-Mesopotamië tot aan de Perzische Golf. In de loop van de zesde eeuw vormden zij een onafhankelijke Syrisch-orthodoxe Kerk, die altijd rela-

1916 de volkerenmoord plaats op de Armeniërs en op Suryoye van de Syrisch-orthodoxe Kerk en de Kerk van het Oosten. Dit leidde tot het ontstaan van een Syrisch-orthodoxe diaspora in de nieuwe staten van het Midden-Oosten, van waaruit menigeen verder

reisde naar de Verenigde Staten en Zuid-Amerika. In Turkije trokken de Suryoye zich terug in de kleine geïsoleerde landstreek Tur 'Abdin, die zij vanaf de jaren zeventig massaal begonnen te verlaten vanwege onderdrukking, armoede en de guerrilla-oorlog tussen Turken en Koerden. De meesten trokken naar Europa en vestigden zich vooral in Zweden, Duitsland en Nederland. Onrust in Syrië en Libanon zorgde ervoor dat in de jaren tachtig vele Suryoye uit die landen zich bij de uit Turkije afkomstige Suryoye voegden.

De Nederlandse Suryoye komen grotendeels uit Tur 'Abdin en hebben hun eigen bisschop, die in het St. Efremklooster

“Onze traditie is een levende boodschap voor levende mensen van alle plaatsen en tijden.”

in Losser resideert, drie parochies in Amsterdam en acht in Twente: drie in Enschede, drie in Hengelo en één in zowel Oldenzaal als Rijssen. Twee van deze parochies (één in Amsterdam en één in Enschede) vieren de liturgie grotendeels in het Arabisch, terwijl de overige vooral het moderne Aramese dialect van Tur 'Abdin gebruiken; het klassieke Syrisch wordt relatief weinig gebruikt.

Nieuwe uitdagingen

Voor de gemiddelde Nederlandse christen onderscheidt de Syrisch-orthodoxe Kerk zich door bepaalde kenmerken en uitdagingen, die alleen met groot inlevingsvermogen te begrijpen zijn. Gedreven door de noodzaak om binnen een vijandige wereld te overleven, heeft deze christelijke gemeenschap met grote trouw vastgehouden aan haar geloofstraditie. Maar net als de meeste kerken van het Midden-Oosten heeft ook zij vele eeuwen van sociale, culturele en economische marginalisering doorgemaakt en zelden de kans gekregen om vrij vorm te geven aan haar religieuze identiteit. Bovendien hebben historische omstandigheden vele oriëntaalse christenen ertoe gebracht het fundamentele onderscheid tussen 'kerk' en 'volk' los te laten.

Om zich op religieus terrein van de hen omringende moslims te onderscheiden en op etnisch terrein van Arabieren, Turken en Koerden, duiden bijvoorbeeld de Syrisch-orthodoxen met hun naam 'Suryoye' een realiteit aan die tegelijk religieus en etnisch is. Voor hen is hun kerk de draagster

van een etnische identiteit en heeft zij tot taak deze door een christelijke oriëntatie van andere etnische identiteiten te onderscheiden. Door een dergelijke etnisering van de christelijke identiteit binnen de context van een internationale diaspora en een geglobaliseerde maatschappij staan de geestelijke leiders van de kerk voor de moeilijke opgave om aan hun kerk een geheel nieuwe, want exclusief godsdienstige functie te geven.

Jongeren

Zoals zo vaak ligt de hoop op nieuw leven bij de jongere generaties. Zij ervaren de Nederlandse maatschappij als hun feitelijk 'thuis', waarin zij studeren en werken, vriendschappen sluiten buiten de eigen kring en steeds vaker trouwen met 'gewone' Nederlanders. De Suryoye onderhouden uitstekende relaties met andere geloofsgemeenschappen, onder andere in de vorm van een sacramentele gemeenschap met de Rooms-katholieke Kerk. Voor de vele vragen die het leven anno 2016 met zich meebrengt, kunnen zij evenwel zelden bij hun kerk en bij de traditionele antwoorden van de oudere generaties terecht. Behalve de zondagse eucharistie biedt de kerk hen weinig houvast en het verbaast ook niet, dat steeds minder jongeren kerkdiensten bijwonen. Daarom heeft een tiental jongvolwassenen in 2010 een kleine organisatie in het leven geroepen, het Syrisch Orthodox Jongeren Platform, om te proberen hun geloof toegankelijk en relevant te maken voor hun leeftijdgenoten. "De apostolische traditie richt zich vanaf het allereerste begin - de uitstorting van de Heilige Geest over de leerlingen op Pinksteren - tot concrete mensen in de concrete omstandigheden van hun alledaagse leven," zeggen zij. "Onze traditie is een levende boodschap voor levende mensen van alle plaatsen en tijden." ♦

KEES DEN BIESEN

Dr. Kees den Biesen is theoloog en syroloog (specialist op het gebied van de Syrische taal-kerk-cultuur) en lid van de Syrisch-orthodoxe Kerk.

Het Syrisch Orthodox Jongeren Platform is van 20 tot 25 juli 2016 gastheer van een bijeenkomst van jonge Suryoye uit heel de wereld. Deze 'Suryoyo Youth Global Gathering' vindt plaats in Stadskanaal – Groningen.

SYRISCH ORTHODOX JONGERENPLATFORM:
www.sojp.nl

SURYOYO YOUTH GLOBAL GATHERING:
www.sy-gg.org

Oekraïense Grieks-katholieke parochies

Ruim op tijd komen de kerkgangers samen in de Bonifatiuskerk. Ze zijn naar Rijswijk gekomen voor de Oekraïense liturgie, waar zich een probleempje voordoet: er is een Portugese doop gaande en de dienst kan zeker niet om drie uur beginnen. De pastoor van de Bonifatius, Lex van Deelen, lacht het misverstand weg. “Eigenlijk hadden we de liturgie een week later afgesproken, op zondag 10 mei, maar nu het allemaal georganiseerd is, laten we het gewoon gebeuren. Geen probleem.”

Achter in de kerk is een klein geïmproviseerd winkeltje ontstaan. Het is meer een hoekje eigenlijk. Een mevrouw verkoopt er vanuit een tas zwarte en witte T-shirts met de drietand, het staatswapen van Oekraïne. Een ander maakt reclame voor culturele activiteiten en de Facebook-pagina Maidan_NL. De film Haytarma over de verdrijving van de Krim-Tataren door Josef Stalin in 1945 staat aangekondigd en een ontmoetingsdag ‘Oekraïense zomer’. De herdenking van de moord op Jevhen Konovalts vindt plaats op 23 mei – op die dag in 1938 werd de in sommige ogen dubieuze Oekraïense nationalist opgeblazen door een Sovjet-agent op de Rotterdamse Coolsingel. Daar in het halfdonker kun je bovendien je voorbeden opschrijven, een donatie doen en een felicitatielijst tekenen voor de ‘plaatselijke’ bisschop

Boris Gudziak. De in Parijs residerende Gudziak wordt namelijk ridder van het Légion d’Honneur, een in 1802 door Napoleon ingestelde hoge orde van verdienste.

Twee parochies

Beide Oekraïense Grieks-katholieke parochies in Nederland hebben onderdak gevonden in een rooms-katholiek kerkgebouw. De ‘Westlanders’ kerken sinds 28 september 2014 in Rijswijk in de mooi gerestaureerde, neogotische Bonifatius uit 1897. En voor wie dat te ver weg is, bestaat er een alternatief: de vier jaar jongere, eveneens neogotische Sint-Jozef in Utrecht. Twee parochies, het lijkt weinig, maar dat is het niet. Tot vrij recent lieten Oekraïense migranten Nederland links liggen. Liever gingen ze naar Zuid-Europa of naar Rusland, waar taal of cultuur of

beide meer aanknopingspunten boden. Dit is wat veranderd na de protesten tegen de Oekraïense president Viktor Janoekovitsj, de illegale annexatie van het Krimchiereiland en de oorlog in Oost-Oekraïne.

Meer elan

Een paar dagen na de liturgie en via Skype, vertelt een enthousiaste mevrouw Ljoedmila Lisovska over ‘haar’ parochie, waarvan zij de organisatie op zich heeft genomen. Ze zingt in het koor, houdt contact met de parochiepriesters Oleh Zimak (Brussel) en Mikola Paljoek (Leuven), regelt de financiën, onderhoudt het contact met de Bonifatiusparochie en met de rooms-katholieke hiërarchie en maakt reclame voor allereerste culturele activiteiten. Mevrouw Ljoedmila is alweer dertien jaar in Nederland en kent er de weg.

Je thuisvoelen

De achtergrond van de gelovigen die naar de Grieks-katholieke parochie komen blijkt heel divers. Er zijn studenten, arbeidsmigranten en mannen en vrouwen die een Nederlandse partner hebben. Voor de meesten van hen speelt de Oekraïense culturele dimensie een belangrijke rol, een plek waar je je als Oekraïner thuis kunt voelen. En zo kan het gebeuren dat niet-Grieks-katholieke orthodoxen en

“De opstand tegen de regering en de daarop volgende internationale crisis brachten mensen dichter bij elkaar.”

Volgens haar verblijven er nu zeker vijf- tot zesduizend Oekraïners in Nederland. De opstand tegen de regering van de corrupte president Janoekovitsj en de daarop volgende internationale crisis creëerden het juiste momentum om mensen dichter bij elkaar te brengen. Het initiatief voor de Oekraïense parochies, om te beginnen, lag dus bij de gelovigen zelf. “De Oekraïners die hier wonen, gingen meestal naar Antwerpen of naar Brussel om een kerkfeest bij te wonen, maar bezochten gewoonlijk de Russisch-orthodoxe of Byzantijnse kerk in Den Haag. We zijn in actie gekomen met de protesten tegen Janoekovitsj en hebben elkaar beter leren kennen. Toen zijn enkele vrouwen naar België gegaan om te kijken of een priester van daar naar Nederland wilde komen om voortaan de liturgie te vieren.” Ze geeft aan: “Het was inderdaad mede een protest tegen de Russisch-orthodoxe kerk van het patriarchaat van Moskou.”

zelfs joodse Oekraïners de vieringen bijwonen. Verder zijn er Nederlanders die zich voor de Byzantijnse liturgie interesseren.

Oud-studente van de Haagse Hogeschool Jarina Litnik beleefde aan de Oekraïense parochie niet veel minder dan een thuiskomst. Jarina komt uit Lviv in West-Oekraïne, woont al tien jaar in Nederland en keert binnenkort naar haar geboorteland terug. “Ik ben opgegroeid in deze kerk. Voor iemand die dat niet had, maakt het niet veel uit, maar de liturgie heeft voor mij een belangrijke spirituele betekenis. Ik voelde me er meteen als een vis in het water.”

Kerk in opbouw

Na afloop van de viering vertelt ook priester Mikola dat hij rond de protesten in Oekraïne een omslag heeft waargenomen. “Traditioneel gingen mensen uit Oost-Oekraïne naar de Russisch-orthodoxe kerk, maar tijdens de paasliturgie op 11 april waren velen van hen hier. In Rijswijk hebben we nu ongeveer honderd mensen voor de zondagse liturgie en met Pasen waren er tussen de twee- en driehonderd gelovigen aanwezig.” Ondanks die toeloop is het parochieleven nog niet sterk ontwikkeld, nuanceert priester Mikola, die echter aangeeft dat bisschop Boris plannen heeft met Nederland. ♦

FRANS HOPPENBROUWERS

Frans Hoppenbrouwers is kerkhistoricus en programma- en projectenmedewerker van de stichting Communicantes te Tilburg.

Vader Stephan Bakker

“Want de armen heb je altijd bij je, en zo vaak je wilt kun je hun goed doen, maar Mij heb je niet altijd bij je” (Matteüs 26: 11). “Maar als jij barmhartig bent, laat dan je linkerhand niet weten wat je rechter doet, opdat je barmhartigheid in het verborgene gebeurt; en je Vader, die in het verborgene ziet, zal het je lonen” (Matteüs 6: 3). Zó spreekt Jezus de Christus - gestorven en Hij leeft (vgl. Openbaring 1: 18).

Als het gaat om diaconie in de Orthodoxe Kerk is het eenvoudig waar het gaat om mijn eigen parochie. Armoede is geen misdrijf. Wij houden ons hart en onze ogen open en waar het nodig is helpen wij. Of persoonlijk rechtstreeks of in stilte via de priester. Rechterhand – linkerhand. Aan de gelovigen wordt geleerd dat christenen altijd wat

“Geven aan een bedelaar gebeurt met oogcontact en zonder vragen te stellen of te oordelen.”

muntgeld op zak hebben om aan een bedelaar te geven. En dat geven gebeurt met oogcontact zonder vragen te stellen of te oordelen.

Voor de Orthodoxe Kerk wordt het veel ingewikkelder. De grondhouding en werkwijze zal in de kloosters dezelfde zijn, maar de organisatie kan verschillen. Er zijn parochies, bisdommen, metropolieën, autonome en autokefale Kerken die hun diaconie organiseren in broeder- of zusterschappen, noodfondsen, directe acties en email-acties. Het is opgenomen in kerkelijke wetten, sociale programma's en statuten. Het wordt uitgevoerd door patriarchale kanselarijen. Het is goed dat het gebeurt, maar ik laat het waar het volgens Christus hoort: 'In het verborgene.'

Orthodoxe christenen laten zich graag leiden door wie zij 'de Vaders' noemen. Daarmee bedoelen zij mannen en vrouwen die een heilig leven in praktijk hebben gebracht. Die op hun zielen het eelt en de blaren hebben van de harde geestelijke arbeid. Om het verborgene verborgen te laten en toch wat licht te werpen op de armenzorg in de Orthodoxe Kerk laat ik hén aan het woord.

De Vaders raken niet uitgesproken over de noodzaak en de effecten van de armenzorg. ♦

“Brenge je schatten naar de hemelse berging. Stort je rijkdom in Gods Bank, door het te verspreiden onder de armen, de wezen en de weduwen, zodat je een miljoen keer meer kunt ontvangen bij de Tweede komst van Christus.”

OUDERLING JOSEF DE HESYCHAST VAN HET VATOPEDIKLOOSTER OP DE HEILIGE BERG ATHOS († 1959)

“Het is niet genoeg om te geven. We moeten een hart hebben dat geeft. Om te kunnen geven, moeten we een compassie hebben die diep genoeg is om vergeven te worden; want als we alleen maar plichtsgetrouw zijn in onze charitatieve daden, krijgt de ontvanger samen met onze gift vernedering en verdriet en pijn.”

METROPOLIET ANTHONY [BLOOM] VAN SOUROZH († 2003)

“Vasten, waken, bidden, het geven van aalmoezen en alle goede werken die gedaan zijn ter wille van Christus zijn de enige middelen om Gods Heilige Geest te verwerven.”

SINT SERAFIM VAN SAROV († 1833)

“De weg naar God loopt via de liefde van de mensen. Bij het Laatste Oordeel zal mij niet gevraagd worden of mijn ascetische oefeningen lukten, noch hoe vaak en hoe lang ik geknield heb. In plaats daarvan zal mij gevraagd worden of ik de hongerigen heb gevoed, de naakten heb gekleed, de zieken en de gevangenen heb bezocht. Dat is alles wat mij zal worden gevraagd. Over elke arme, hongerige en opgesloten persoon zegt de Heiland 'Ik': 'Ik had honger en dorst, Ik was ziek en in de gevangenis.' Stel je voor: Hij zet een gelijkteken tussen zichzelf en iedereen die in nood is... Ik wist dat altijd, maar nu is het op een of andere manier tot mijn pezen doorgedrongen. Het vervult me met ontzag.”

HEILIGE MARIA SKOBTSOVA VAN PARIJS († 1945)

VADER STEPHAN BAKKER is rector ('pastoor') van de Orthodoxe Parochie Amersfoort. Hij vertelt over de diaconie als belangrijke taak in de Orthodoxe Kerk. Zijn parochie zet zich in voor mensen die in nood of anderszins klem zitten, onder andere asielzoekers.

De Oosterse Kerken

Vanuit Jeruzalem ging de boodschap van het evangelie als een vuurtje rond, vertelt het Pinksterverhaal (Handelingen 2, 1-13). We schrijven rond 30 nC. De evangelieverkondiging ging noordwaarts: Antiochië, de toenmalige hoofdstad van Syrië, en verder westelijk: West-Anatolië, Klein-Azië, Griekenland, de Balkan en Italië – de ons uit de Bijbel bekende route. Maar er was tevens een kerstening oostwaarts: naar Edessa en Nisibis (huidige Zuid-oost-Turkije) en naar Irak en Iran. Ook India ontving al vroeg, tweede eeuw, het Evangelie; rond 300 bereikte de Blijde Boodschap Armenië. Er was spoedig ook een verkondiging in zuidelijke richting: eerst Egypte, later Ethiopië.

De christelijke geloofsgemeenschappen van de eerste eeuwen hadden plaatselijk hun geheel eigen tradities. Men bezigde verschillende talen: Grieks en Syrisch (christelijk Aramees, de Semitische kerktaal vanaf Antiochië tot aan Zuid-India), later ook Koptisch en Armeens et cetera. Mét alle veelvormigheid was er, behoudens eerdere afsplitsingen, tot de 4e eeuw één Kerk, één geloof. In de 4e en 5e eeuw kwam er theologische strijd over de godheid en mensheid van Christus. Politiek speelde daar een rol in. Op de Concilies van Efeze (431) en Chalcedon (451) probeerde men de meningsverschillen op te lossen. Bepaalde lokale kerken aanvaardden de conciliebesluiten, andere geloofsgemeenschappen wezen die af. Dit leidde tot kerkscheuringen. Deze scheuringen van de 5e eeuw bepalen het oosters christendom tot op heden.

In de 7e eeuw ontstaat de islam en verovert het hele Midden-Oosten. Het noordwesten van het Midden-Oosten was toen vrijwel geheel christelijk; oostelijker gelegen gebieden als Irak en Iran hadden grote christelijke gemeenschappen. Dat blijft nog lange tijd zo. Alleen de bovenlaag was moslim. Sommige kerken waren blij met de nieuwe heersers: de vervolging die ze van andere

christenen moesten doorstaan, hield op. Maar er kwamen ook christenvervolgingen door moslims. De kerken onder de islam leefden tussen vrijheid en onderdrukking. In een proces van eeuwen gingen veel christenen om allerlei – vooral politieke en sociale – redenen over naar de islam. Rond 1000 vormden de christenen in het Midden-Oosten voortaan nog slechts een (belangrijke!) minderheid, en dit tot op de dag van vandaag. Veel Midden-Oosterse christenen namen niet de godsdienst, maar wel de Arabische taal van de moslims over; zij werden Arabische christenen. In de Kerk van het Byzantijnse Rijk, waar Grieks de officiële taal was, bestond vanaf 800 een sterk missionair streven. In de eeuwen na de opkomst van de islam ging de Byzantijnse evangelisering noordwaarts: Bulgarije, Moravië (het huidige Oost-Tsjechië), Servië en Kiëv-Roes (Oekraïne) en vandaaruit weer richting Moskovië, de basis van het moderne Rusland. Zij ontvingen het Evangelie in de Byzantijnse, oosters-orthodoxe vorm. Hier ligt de basis van de huidige Europese Orthodoxie, die internationaal gezien het leeuwendeel uitmaakt van het oosters christendom.

Het oosterse christendom wereldwijd, met al zijn verschillende kerken, heeft tot in onze moderne tijd vaak een moeilijk bestaan moeten leiden. Het leven onder de islam betekende een bestaan in de sfeer van tolerantie. Toch waren christenen er in zekere zin 'tweede rangs-burgers'. Het Osmaanse Rijk was tussen de 16e en de 19e eeuw een multi-etnische, multinationale samenleving. Christenen hadden daarbinnen een relatieve vrijheid. Echter vanaf omstreeks 1840 wijzigden zaken zich ten slechte, zowel religieus als politiek. Het ultieme dieptepunt werd bereikt in de genocide op de Armeense en Aramees-Syrische christenen (vooral 1915) tijdens de Eerste Wereldoorlog. Vanaf de 19e eeuw waren er in de Arabische wereld nationalistische bewegingen, waarin christenen samen met moslims een belangrijke rol speelden. De opkomst van met name de politieke islam in de laatste decennia heeft negatief uitgedaakt voor de christenen in het Midden-Oosten.

Binnen het officieel atheïstische communisme (Rusland en Ethiopië) hadden de oosterse kerken beperkte vrijheid en waren ze slachtoffer van godsdienstonderdrukking. Sinds eind jaren '80 hebben in Oost-Europa de orthodoxe en oosterse katholieke kerken kunnen herrijzen en het kerkelijk leven in zijn volheid weer kunnen organiseren, met vaak een nieuwe (soms hechte) band met de staat.

Oosters christendom kent vele kerken, confessies, tradities en ritussen. De meeste oosterse kerken zijn zelfstandig. Enkele andere vallen onder de Kerk van Rome. Er zijn ook een paar protestantse kerken van de oosterse ritus. De kerken in dit overzicht worden aangeduid met hun hedendaagse namen.

Overzicht belangrijkste oosterse kerken

	a. Onder zelfstandige zetels (‘niet-katholiek’) 	b. Onder zetel van Rome (katholiek)
I. OOST-SYRISCH	<i>N.a.v. Concilie van Efeze 431:</i> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Assyrisch-apostolische Kerk v/h Oosten (MO + India) ▶ Oude Apostolische Kerk v/h Oosten (MO + India) 	<i>N.a.v. later Romeinse uniatisme:</i> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Chaldeeus-katholieken. ▶ Syro-malabaren (India)
II. WEST-SYRISCH	<i>N.a.v. Concilie van Chalcedon 451:</i> Oriëntaals-orthodox <ul style="list-style-type: none"> ▶ Syrisch-orthodoxen (van Antiochië: MO, India) ▶ Malankaarse Syrisch-orthodoxen (India) 	<i>N.a.v. later Romeinse uniatisme:</i> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Syrisch-katholieken (MO) ▶ Syro-malankaren (India)
III. ARMEENS	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Armeens-apostolischen Etsjmiadzin ▶ Armeens-apostolischen Cilicië 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Armeens-katholieken
IV. KOPTISCH	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Koptisch-orthodoxen 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Koptisch-katholieken
V. ETHIOPISCH	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Ethiopisch-orthodoxen ▶ Eritrees-orthodoxen 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Ethiopisch-katholieken ▶ ‘Eritrese katholieken van de Alexandrijnse ritus’
VI. MARONITISCH	<i>N.a.v. Concilie van Constantinopel 681</i> [historisch: afgescheiden Maronieten]	<i>In m.e. geheel onder Rome:</i> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Maronieten
VII. BYZANTIJS	<i>‘Grote’ Schisma 1054:</i> Oosters-orthodox <ul style="list-style-type: none"> ▶ Grieks-orthodox Oecumenisch patriarchaat Constantinopel ▶ Grieks-orthodoxen van Alexandrië ▶ Grieks-orthodoxen van Antiochië (= Antiocheens-orthodoxen) ▶ Grieks-orthodoxen Jeruzalem ▶ Russisch-orthodoxen Moskou ▶ Russisch-orthodoxen W-Eur (Parijs) ▶ Bulgaars-orthodoxen ▶ Roemeens-orthodoxen. ▶ Servisch-orthodoxen etc 	<i>N.a.v. later Romeinse uniatisme:</i> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Griekse’ Grieks-katholieken ▶ Grieks-katholieke Melkieten ▶ Oekraïense Grieks-katholieken ▶ Bulgaarse Grieks-katholieken ▶ Roemeense kerk in eenheid met Rome ▶ Etc

NB Vanuit bepaalde Oosters-orthodoxe kerken ontstonden afgescheiden kerken en groepen (bv de Russische Oudgelovige Kerken) of kerken die geen canonieke erkenning hebben (bv. de Macedonisch-orthodoxe Kerk).

Enkele vanuit oosterse kerken ontstane Protestantse kerken (c.)

<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vanuit Assyrisch-apostolischen: 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Assyrische presbyterianen (westerse ritus) 2. Assyrische lutheranen (westerse ritus)
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vanuit Syrisch-orthodoxen MO: 	<ol style="list-style-type: none"> 3. Syrische protestanten (westerse ritus)
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vanuit Syrisch-orthodoxen India: 	<ol style="list-style-type: none"> 4. Syrische anglicanen (westerse ritus) 5. Mar Thoma Kerk (oosterse ritus)
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vanuit Armeens-apostolischen: 	<ol style="list-style-type: none"> 6. Armeens-evangelischen (westerse ritus)
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vanuit Koptisch-orthodoxen: 	<ol style="list-style-type: none"> 7. Koptische protestanten (westerse ritus)
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vanuit Oekraïens-orthodoxen en Oekraïense Grieks-katholieken: 	<ol style="list-style-type: none"> 8. Oekraïens-evangelische Kerk Augsburgse confessie (oosterse ritus)

In oosterse christelijke landen is ook vaak de Latijnse katholieke Kerk aanwezig: de RKK van de westerse ritus.

a-I

De Assyrisch-apostolische Kerk wordt vaak 'nestoriaans' genoemd, maar heeft die term niet graag. Nestorius (± 386 – ± 451), veroordeeld op het Concilie van Efeze (431), is voor deze kerk een grote heilige. Toch fundeert de Assyrisch-apostolische Kerk haar leer over Christus op andere theologen: Theodoretus van Cyrillus en Theodorus van Mopsuestia, tijdgenoten van Nestorius. Men beschouwt zich niet als 'nestoriaans'.

a-II t/m V

De groep die de leer van het Concilie van Chalcedon (451) verwierp: de Syrisch-orthodoxe, Armeens-apostolische, Koptisch-orthodoxe en Ethiopisch-orthodoxe Kerken, werd door anderen 'monofysitisch' genoemd (van Grieks 'monos' = alleen één, en 'physis' = natuur: 'één enkele natuur', in dit geval exclusief de goddelijke natuur betreffend), naar de leer dat Jezus alleen God is en niet mens. Maar deze kerken wijzen die naam af, want ook zij beschouwen het monofysitisme als een ketterij. Een betere naam is 'miafysitisch' (van Gr. 'mia' of 'hen' = één, en 'physis' = natuur, in dit geval inclusief de éne Godmenselijke natuur van Christus' betreffend) of 'Oriëntaals-orthodox': 'oriëntaals' om ze te onderscheiden van de Oosters-orthodoxe kerken die we in Griekenland, Rusland enzovoort vinden.

a-VI

Na de schisma's van de 5e eeuw, ontstaat in de 7e eeuw de zelfstandige Maronietische Kerk met een eigen patriarch naar aanleiding van een bepaalde leer over Jezus Christus, die op het Concilie van Constantinopel in 681 werd veroordeeld, maar waar zij aan vasthield tot aan het herstel van de band met Rome (rond 1200). Haar thuishaven is West-Syrië en Libanon.

a-VII

Toen er tussen de Zetel van Rome en het belangrijke patriarchaat van Constantinopel na eeuwen van spanning en vervreemding een scheuring plaatsvond, het 'Grote Schisma' van '1054', volgden de Oost-Europese kerken Constantinopel in dezen. Ook de Grieks-orthodoxe patriarchaten van

Antiochië, Jeruzalem en Alexandrië in het Midden-Oosten volgden Constantinopel. Het jaartal van de scheuring tussen Rome en Constantinopel, 1054, is deels symbolisch. Er waren wel vaker schisma's tussen beide kerkelijke zetels, die dan later weer goed kwamen. Maar dit schisma werd onherstelbaar door wat er daarna, met name tijdens de Kruistochten, tussen het Latijnse Westen (rooms-katholieken) en het Byzantijnse Oosten (oosters-orthodoxen) aan onverkwikkelijkheden voorviel.

b-VI

De Kruistochten vanuit het Westen vanaf het einde van de 11e eeuw hebben de verhouding Rome-Constantinopel geen goed gedaan. Berucht is de plundering van Constantinopel in 1204 door de Vierde Kruistocht. In het Midden-Oosten werden de rechten van de Grieks-orthodoxen met voeten getreden door de westerlingen. Met anderen: Armeniërs, Assyriërs, Syrisch-orthodoxen en Maronieten, had de westerse Katholieke Kerk tijdens de Kruistochten wel goede contacten en zelfs vormen van wederzijdse kerkelijke gemeenschap (communio). Deze kerkelijke communio werd na verloop van tijd weer verbroken of verdamp- te eenvoudigweg. Alleen de Maronietische Kerk heeft in haar geheel de vereniging uit die tijd met de Kerk van Rome behouden.

b-I t/m V + VII

Vanaf de 16e eeuw ontstond er vanuit de Rooms-katholieke Kerk een nieuwe herenigingspolitiek met een fundamenteel ander karakter. Had zij in de middeleeuwen nog de eenheid nagestreefd met oosterse kerken in hun geheel, nu scheurden gedeelten van oosterse kerken zich los van hun oosterse moederkerk en gingen over naar de Kerk van Rome. Ze deden dit met behoud van hun eigen liturgie en tradities. Zo vormden zij een eigen, met Rome geünieerde oosterse kerk. Dit gebeurde in het Midden-Oosten, India en Oost-Europa. Deze vorm om tot kerkelijke eenheid te komen, heet uniatisme; ze is in de 20e eeuw als herenigingsmethode door de Rooms-katholieke Kerk afgewezen, in eerste aanzet op het Tweede Vaticaans Concilie (1962 – 1965) en

definitief met de gezamenlijke katholiek-orthodoxe Verklaring van Balamand (Libanon) in 1993. Daarmee trekt Rome evenwel niet zijn handen af van de oosterse katholieke kerken die vanuit het uniatisme zijn ontstaan. Het bestaan van deze oosterse katholieke kerken vormt met name in Oost-Europa een belangrijk struikelblok in de oecumene met de Oosters-orthodoxe kerken. In de meeste Midden-Oosterse landen is de situatie anders. Daar overheerst de onderlinge christelijke solidariteit tussen orthodoxen en oosterse katholieken.

c

Vanaf de 19e eeuw was er vanuit de VS en Groot-Brittannië ook protestantse invloed – van anglicanen, calvinisten en congregationalisten – in het christelijk Oosten. Toen hun evangelisatie onder moslims en andere niet-christenen in het Midden-Oosten en India geen vruchten afwierp, richtte deze zich tot de aanwezige oosterse christenen, wier kerkelijk leven in die tijd soms tekenen van verval vertoonde. Zo ontstonden revivalbewegingen onder oosterse christenen, die vervreemd raakten van hun oosterse moederkerken en eigen protestantse kerken gingen vormen. Ze namen allemaal een westerse protestantse traditie aan, op een na: de Syrische Mar Thoma Kerk in India, die de eigen oosterse liturgie behield. Onder Oekraïners en Georgiërs ontstonden vanaf de 20e eeuw ook kleine kerken van de oosterse traditie. Er zijn dus protestantse kerken van de oosterse ritus.

Van de meeste onafhankelijke oosterse kerken is er wel een parochie of een geloofsgemeenschap in Nederland. Alleen protestantse oosterse kerken en Indiase oosterse kerken ontbreken vrijwel. Er zijn ook oosterse katholieke parochies of geloofsgemeenschappen in Nederland. Anno 2015 hebben de Kopten en Syrisch-orthodoxen beide een bisdom in Nederland, de oosters-orthodoxen hebben een bisschoppenconferentie die de verschillende jurisdicties (patriarchaten) vertegenwoordigt. Enkele van deze kerken zitten in de landelijke Raad van Kerken in Nederland, sommige ook in plaatselijke Raden van Kerken.

Met alle grote verschillen die er zijn tussen oosterse kerken onderling kunnen we voorzichtig spreken van ‘oosters christendom’ tout court. Het vormt een eigen spiritueel universum met verschillende sterren aan het firmament, grote en kleine. Oosterse kerken verschillen onderling van elkaar én ze delen veel met elkaar.

De oecumene in het oosterse christendom is er vooral één van successen. Er is een oecumenische praktijk van alledag in met name het Midden-Oosten. De oecumene is daar vaak verder gevorderd dan in Europa, al was het maar omdat de christenen zich als minderheid in een moslimsamenleving een al te grote verdeeldheid eenvoudigweg niet kunnen permitteren. De

theologische overeenkomsten van eind 20e eeuw, tussen allerlei soorten orthodoxe (en andere oosterse) kerken, anglicanen, protestanten en katholieken behoren tot de belangrijkste oecumenische verworvenheden van het recente verleden. Constante daarin is: de theologische conflicten uit de 5e eeuw gaan achteraf bezien over verschillen in terminologie, niet in geloof. Vooral in het Midden-Oosten hebben deze overeenkomsten vrucht afgeworpen; ze werken positief door in de pastorale praktijk, bijvoorbeeld bij huwelijken tussen echtelieden van verschillende christelijke kerken.

Met de Syrisch-orthodoxe Kerk en de Assyrisch-apostolische Kerk zijn de banden vanuit ‘Rome’ zeer

goed. Er is een officiële regeling van het gedeeltelijk delen in elkaars sacramenten (*communicatio in sacris*). Met het patriarchaat Constantinopel of met de Roemeens-orthodoxe Kerk heeft de Rooms-katholieke Kerk goede internationale contacten.

Een van de uitdagingen is de emigratie naar het Westen. Hoe vangen de oosterse kerken dat organisatorisch, pastoraal, spiritueel en theologisch op? Een tweede uitdaging, met name in het Midden-Oosten, is het samenleven met de islam. Een derde grote uitdaging is de secularisatie en ontkerkelijking: m.a.w. of de rijke oosterse tradities de mensen blijvend kunnen inspireren. ♦

‘Ritussen’

De vorming van ‘ritussen’ was een proces in fasen.

FASE 1

De eerste christengemeenten kennen grote onderlinge verscheidenheid: in theologie, bijbeluitleg, liturgie, zang, kerkelijke kalender, spiritualiteit en kerkelijk ambt – steeds in onderlinge eenheid van geloof.

FASE 2

In de 3e en 4e eeuw ontstaan vormen van kerkelijk centraal gezag rond de grote metropolen van het Romeinse Rijk en Perzië, tevens toonaangevende kerkelijke centra: Rome, Alexandrië, Antiochië, Edessa, Seleucië-Ctesiphon (bij Bagdad) en Constantinopel (= Istanbul). Rond deze kerkelijke brandpunten – later vaak ‘patriarchaten’ genoemd – clusteren de lokale kerkelijke tradities uit de omliggende gebieden tot grotere regionale tradities samen.

FASE 3

Na de scheuringen van de 5e eeuw maken de afzonderlijke tradities rond de grote kerkelijke centra een verdere ontwikkeling door. Binnen elk van de voortaan van elkaar afgescheiden geloofsgemeenschappen ontstaat verdere uniformering, die de verschillen ten opzichte van de ander nog eens extra aanzet. Maar men bleef elkaar ook beïnvloeden. Zo krijgen tradities vaste contouren: Syrisch-orthodox, Koptisch, Armeens, et cetera en kunnen we spreken van aparte ‘ritussen’.

Kenmerken oosters christendom

LITURGIE EN ZANG

De liturgie is in alle oosterse kerken het hart van het kerkelijke leven. Daarbij speelt de zang een grote rol.

KUNST

De artistieke rijkdom van oosterse kerken is weergaloos: liturgische en religieuze poëzie, architectuur en beeldende kunst: miniaturen in handschriften, sculpturen, fresco’s, mozaïeken en de iconen. Maar iconen zijn in sommige oosterse kerken niet prominent aanwezig of zelfs afwezig; denk aan de Assyrisch-apostolische Kerk met haar kale kerkinterieurs.

KERK EN AMBT

Alle oosterse kerken, inclusief de protestantse van de oosterse ritus, hebben het drievoudig ambt dat ook in de Katholieke Kerk bekend is: bisschop-priester-diaken. Een patriarch (of katholikos = soort patriarch) is doorgaans de hoogste bisschop. Een centraal leergezag zoals dat van de paus van Rome kennen de zelfstandige oosterse kerken niet. Evenals in de Rooms-katholieke Kerk mogen vrouwen geen priester of bisschop worden.

GEBED EN SPIRITUALITEIT

Gebed en spiritualiteit vormen een essentieel onderdeel van het leven in de verschillende oosterse kerken. Het gebed hoort in principe bij het leven van iedere christelijke gelovige. Er zijn in het Oosten vormen van mystieke theologie rondom het gebed ontwikkeld. In het christelijke Oosten is een speciale vorm van spiritualiteit en ascese ontstaan die wij monnikendom noemen. De Oosters-orthodoxe traditie heeft vanuit de monnikentraditie het steeds herhaalde Jezusgebed ontwikkeld: “Heer Jezus Christus, Zoon van de levende God, ontferm U over mij, zondaar!”, dat ook door niet-monniken wordt gepraktiseerd.

Anna Borman

Wij zijn een klein eiland van Orthodoxe cultuur in Amsterdam. Persoonlijk vond ik mijn weg naar deze kerk zes à zeven jaar geleden.

Zonder een speciaal doel of bijzondere noodzaak kwam ik een avonddienst bijwonen. Ik ontmoette een meisje dat de hele dienst met mij over God sprak en over de reden waarom mensen hier komen. Ze hielp zo een deur te openen voor wat onmiddellijk mijn thuis werd. Daarna ging alles ineens heel snel: ik ontmoette nieuwe mensen en de priesters, ik leerde over gebruiken, mijn kinderen gingen naar de zondagschool, ik ontwikkelde me spiritueel, werd vrijwilliger – en vertel nu zelfs hier over ons leven in de Orthodoxe parochie in Amsterdam.

Onze parochie is een mengeling van jong en oud, van verschillende nationaliteiten, van gezinnen en alleenstaanden, hoogopgeleide professionals en mensen zonder baan. We zijn heel uiteenlopend, maar dat is niet belangrijk en amper een obstakel, omdat we sterk met elkaar verbonden zijn door hetgeen waarin wij geloven. We leven samen ondanks onze verschillen, omdat we erop gespist zijn om te leren, om proberen te ervaren wat de waarheid en het doel van ons aardse bestaan zou kunnen zijn.

We bidden samen, laten anderen bidden of kijken eenvoudigweg naar wat er in de kerk plaatsvindt. We zijn er zeer aanwezig. Mensen spreken er met elkaar en met de priesters, maken vrienden, laten hun kinderen spelen en eten koekjes in de koffieruimte. Wanneer we naar de kerk komen, wonen we daar voor een tijdje.

In onze kerk zijn altijd een heleboel kinderen in de dienst. Sommigen staan naast hun moeder, anderen zijn samen met hun vriendjes en vriendinnetjes, weer anderen praten in de koffieruimte en komen opdagen bij de belangrijkste momenten van de dienst. De meeste kinderen gaan naar de zondagschool na de Communie. Zullen al onze kinderen begrijpen wat ze zien in de kerk en zullen ze er zelfs blijven? We weten het niet, maar we doen onze uiterste best om een goed zaadje in hun hart te leggen en ze niet te dwingen. Oudere kinderen gaan bijvoorbeeld naar zomerkamp, waar biecht, gebed en diensten een week lang hun dagelijkse routine zijn. Hier ervaren onze kinderen een religieuze praktijk op een nieuw, dieper niveau, samen met hun leeftijdsgenootjes.

Flitsende kleding of statussymbolen zijn er amper in de kerk; daarom weet

je nooit met wat voor iemand je praat, wat deze persoon denkt of doet. Je leert om open minded te blijven. We proberen bewust te leren, te geven, te ontvangen en om compassievol te zijn. Er wordt weinig geoordeeld, er zijn geen deadlines; het zijn andere zaken die de volgorde en prioriteiten in de Kerk bepalen. Dit is Gods Voorzienigheid waar wij ons aan overgeven.

We houden ook pelgrimages, we brengen lange weekends met elkaar door, we eten samen en we doen vrijwilligerswerk. Er is een bibliotheek, een boekwinkel, we koken en zingen samen. Voor ieder die wil is er wel een taak te vinden. En sommige mensen komen alleen voor de diensten zonder met anderen te praten of zich te engageren in het parochieleven.

Dit verhaal zou nog een hele tijd door kunnen gaan... In zekere zin zijn wij net als elke andere kerk, maar op één of andere manier voelt het als méér, omdat het voor velen een stukje van hun eigen culturele 'roots' in het buitenland is, een plek waar we een beetje meer geworteld zijn binnen een anders erg kosmopolitische, drukke en veeleisende wereld. We kunnen hier zowel een eenvoudig gesprekje hebben als een zeer intellectuele discussie. We hoeven hier niet te werken, maar doen het wel, omdat het goed voelt. ♦

“Wanneer we naar de kerk komen, wonen we daar voor een tijdje.”

ANNA BORMAN (geboren in Moskou) is parochiane van de Russisch-orthodoxe parochie van de Heilige Nikolaas van Myra te Amsterdam. Zij vertelt over deze qua samenstelling internationale parochie. Ze schetst een beeld van een boeiende geloofsgemeenschap.

SPIRITUALITEIT

Gebed

Als mens hebben we twee benen nodig om op te lopen. Net als met ons lichaam hebben we geestelijk – althans volgens de Orthodoxe traditie – ook een tweetal nodig dat ons vooruit helpt: het gezamenlijk gebed en het persoonlijk gebed. Beide vormen van gebed voeren ons naar God. Om preciezer te zijn: ze leiden ons het mysterie binnen van die ene God, die tegelijk ook drie Personen is. Om te onderstrepen hoe fundamenteel het mysterie van de Drie-ene God is, hoor je Orthodoxen voortdurend herhalen: ‘Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest.’

Mysterie

Het gebed voert ons nog een ander mysterie binnen: dat van onszelf. De mens, geschapen naar het beeld van God, is ook een mysterie: je kunt jezelf – laat staan een ander – slechts ten dele begrijpen. Naarmate we God dieper leren kennen, zullen we ook meer thuis raken in het huis van onze eigen ziel, inclusief de kelder die we liever gesloten houden en de zolder met schatten waarvan we het bestaan vaak niet wisten.

Het woord ‘mysterie’ verwijst naar een Orthodoxe realiteit: dat we God niet met ons verstand kunnen (be)grijpen. Vaak is het beter te zwijgen en woordeloos te staan voor Zijn aangezicht. In die stilte kan God dan spreken tot ons hart, dat in de Bijbel verwijst naar de menselijke kern van voelen én weten. Met ons verstand leren we over God, met ons hart leren we van Hem en spreken zelfs met Hem.

Samen voor Gods aangezicht

Plaats van handeling voor het gezamenlijk gebed is de kerk. De meest natuurlijke houding voor de gelovigen hier is om

“Met ons verstand leren we óver God, met ons hart leren we ván Hem en spreken zelfs met Hem.”

te staan, zoals je opstaat wanneer de koning binnentreedt. Uiteraard mag je zo nu en dan zitten, vooral als je de lange

Orthodoxe kerkdiensten niet gewend bent. Je kunt ook rondlopen om de iconen te vereren en een kaars te branden als symbool voor je gebed. Je voelt wel aan dat er momenten zijn wanneer iedereen eerbiedig stil staat, bijvoorbeeld tijdens de 'Grote Intocht' wanneer de gaven van brood en wijn naar het altaar gebracht worden. De zangers zingen dan de in de Byzantijnse traditie bekende Cherubijnenhymne, aan het begin waarvan de bisschop of de priester zegt: "Laten wij alle aardse zorgen terzijde stellen om te ontvangen de Koning van het heelal." De diaken vervolgt: "onzichtbaar begeleid door engelscharen."

Binnen een Orthodox kerkgebouw neemt de altaarruimte een speciale plaats in. Afhankelijk van de specifieke Orthodoxe traditie, bijvoorbeeld de Roemeense of Koptische, is deze in meer of mindere mate onttrokken aan het zicht door iconen. Toen mijn kinderen nog de leeftijd hadden van ongecompliceerd geloven, dachten ze dat God daar woonde. Vooral tijdens de Goddelijke Liturgie (eucharistieviering), waarvan de genoemde Grote Intocht een onderdeel is, zien we de liturgen bewegen tussen de altaarruimte en het schip van de kerk. Het feit dat ze meestal met hun rug naar de gelovigen staan gekeerd, benadrukt dat ze namens de aanwezigen spreken en dat het priesterschap door alle gelovigen gedeeld wordt.

Er zijn veel verschillende Orthodoxe kerkdiensten. Naast de speciale sacramenten (het Griekse woord hiervoor is 'mysteria') zoals doop, huwelijksdienst en biecht zijn er bijvoorbeeld vespers, metten en de uren. Over het algemeen maken Orthodoxen geen korte metten: de diensten zijn nogal lang en uitgebreid. De Goddelijke Liturgie, die in elk geval op zondagochtend wordt gevierd, is de belangrijkste dienst, want hierin gaan de (Orthodoxe) gelovigen samen ter communie. Een speciale hymne die op de ochtend van Stille Zaterdag de genoemde Cherubijnenhymne vervangt, zegt hierover het volgende: "Dat alle sterfelijke vlees nu zwijge en staande met vreze en beven aan niets aards in zichzelf meer denke, want de Koning der koningen en de Heer der heersers treedt nader om geslacht te worden en gegeven tot spijs der gelovigen."

Alleen in je binnenkamer

In het persoonlijk gebed, dat in de beslotenheid van de monniksel of binnenkamer thuishoort, kun je meer in je eigen ritme bidden en soms in stilte voor je iconen staan of zitten. Er zijn speciale gebeden om alleen te bidden, maar je kunt ook bijvoorbeeld de completen of het zesde uur bidden. Hopelijk is er ook tijd om uit de Bijbel en de kerkvaders te lezen en misschien wil je je eigen hart onderzoeken ter voorbereiding op de biecht.

Dit is ook de plek bij uitstek voor het zogenaamde Jezusgebed, waarvan de woorden meestal zijn: "Heer Jezus Christus, Zoon van God, ontferm U over mij, zondaar." Dit gebed wordt vele malen herhaald. Een steun hierbij kan een gebedssnoer zijn: een vast attribuut voor monniken, maar soms ook voor leken. Dit gebed werd ontwikkeld door de monniken die zich gesteld zagen voor de uitdaging van de apostel Paulus in zijn eerste brief aan de gelovigen in Thessaloniki: "Bidt zonder ophouden." Dit gebed kan zichzelf gaan bidden, zodat iemand die ver gevorderd is op de geestelijke weg tegelijkertijd kan slapen of werken.

Voor de meesten van ons blijft dit gebed en elk gebed een strijd om je hoofd of liever gezegd je hart erbij houden. Tot je spijt merk je steeds weer dat je gedachten zijn gaan dwalen. Dan is het zaak om niet bij de pakken neer te zitten, maar weer opnieuw te beginnen. Soms kan het helpen om je adem te vertragen en je kin op je borst te laten zakken. Het Jezusgebed is trouwens ook een prima manier om een saai vergadering of het wachten op de bus geestelijk te benutten. Terwijl niemand het merkt, richt jij je tot God. ♦

VADER MICHAEL BAKKER

Dr Michael Bakker is priester van de Russische Orthodoxe Kerk van de Heilige Nikolaas van Myra te Amsterdam en directeur van het Amsterdams Centrum voor Orthodoxe Theologie (ACOT) aan de Vrije Universiteit.

"Elk gebed blijft een strijd om je hoofd of liever gezegd je hart erbij houden."

SPIRITUALITEIT

Liturgie

Liturgie in oosterse kerken is één grote lofzang. Het meeste wordt gezongen. Ook de lezingen worden gezongen en psalmen worden op een bepaalde toon gereciteerd. In de Byzantijnse traditie, van zowel oosters-orthodoxen als Grieks-katholieken, is deze lofzang in principe – op enkele spaarzame uitzonderingen na – voorbehouden aan de menselijke stem alleen. In de Koptische Kerk kent men wel instrumenten voor ritmische begeleiding, vooral bij het zingen van psalm 150, waarin onder andere fluit en cimbaal met name worden genoemd. De Ethiopiërs kennen hun trommels, de Armeniërs hun orgels en de Syrische liturgie haar begeleiding bij tijd en wijle met traditionele instrumenten zoals de qanoun, de Arabische luit en de viool. In oosterse liturgieën wordt tot Gods eer ook altijd wierook gebrand. Soms uitdrukkelijk als een wierookoffer.

Byzantijnse liturgie

In de Byzantijnse liturgie is de lofzang een aardse uitbeelding van de hemelse liturgie, waar de engelen voortdurend Gods lof zingen. Daarom hebben de kerken van de Byzantijnse traditie de iconostase, een iconenwand, met de tronende Christus in het midden, en aan weerszijde de Moeder Gods en Johannes de Doper, geflankeerd door apostelen en aartsengelen.

Lofzang is het herhaald gezongen: 'Eer aan de Vader, de Zoon en de Heilige Geest', zoals dat ook in de westerse traditie van het psalmzingen bekend is. Uitdrukkelijke lofzang is de aanhef van psalm 104, de grote scheppingspsalm waarmee de Byzantijnse vespersdienst begint: "Verheerlijk mijn ziel de Heer, wat zijt Gij groot, Heer mijn God. Met glorie en luister zijt Gij bekleed, uw mantel is zuiver licht."

Eucharistie

De Byzantijnse 'Goddelijke Liturgie' ofwel eucharistieviering begint met de zegen: "Gezegend is het Koninkrijk van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest." Zo wordt aan het begin de Drie-ene God begroet. Na de litanie (voorbede) worden de psalmen 103 en 116 gezongen: "Mijn ziel love de Heer" en "De Heer zal ik loven mijn leven lang." Litanieën worden afgesloten met een doxologie (Grieks voor 'lofprijzing').

Wanneer het evangelieboek plechtig is rondgedragen en naar het altaar gebracht, beseft de Christelijke gemeente hoezeer Christus zelf in haar midden is. De lezingen van epistel en evangelie, en in de vespers ook uit het Oude Testament, geven reden om God te danken voor zijn goede daden in de geschiedenis van zijn volk en van Jezus, Gods mensgeworden Woord. Lofprijzing gaat dan samen met dankbaar gedenken.

“De hemel wil op aarde komen om al het aardse te heiligen.”

In de eucharistieviering betreft dit dankbaar herdenken het levensoffer van Christus die als een lam geslacht is. Bij de Byzantijnse liturgie wordt uit een groot rond gedeseemd brood vooraf aan de viering een vierkant gesneden dat ‘het lam’ wordt genoemd. Dit wordt met de kelk plechtig de kerk ingedragen en naar het altaar gebracht bij de zogeheten Grote Intocht. Zo wordt het een ‘offer van vrede, een viering van Lof’. En deze lof uit zich vooral door dankzegging (‘eucharistia’ in het Grieks). God wordt geëerd, aanbeden en geprezen.

Gods eeuwige toekomst

Het vieren van de liturgie is niet enkel een dankbaar terugkijken naar het verleden, maar een anticiperen op de toekomst die Gods toekomst voor ons mensen is. In de Byzantijnse liturgie beleeft men deze toekomst, dit eschatologische, alreeds als hier en nu aanwezig. Vanuit de heerlijkheid van Gods koninkrijk, zien de gelovigen via de iconen Christus, de Moeder Gods en de heiligen, aan.

De gelovigen mogen ook nu al in dit aardse leven deelhebben aan deze glorievolle werkelijkheid. De ruimte achter de iconenwand noemt men in

de Byzantijnse traditie dan ook het paradijs. Er zijn in de iconostase deuren die gewoonlijk gesloten zijn, maar in de liturgie worden geopend – met Pasen zelfs de hele Paasweek. Dat betekent dat het paradijs voor ons mensen weer toegankelijk is.

De orthodoxe theoloog Alexander Schmemmann heeft gezegd: “Dankbaarheid is iets van het paradijs.” De iconenwand is volgens hem dan ook niet zozeer een scheiding tussen een sacrale en een profane ruimte, maar de iconostase laat zien waartoe onze concrete aardse werkelijkheid getransformeerd mag worden. De hemel wil op aarde komen om al het aardse te heiligen. Dit neerdalen van de hemel naar de aarde wordt ook in de kerkenbouw en de beschildering van het interieur duidelijk gemaakt. Met Christus Pantokrator (‘Hij die alles in zijn handen houdt’) in de koepel, omringd door vele engelen. Daaronder de vier evangelisten. Aan de wanden ziet men rijen aartsvaders en profeten, de uitbeeldingen van de grote kerkelijke feesten en de wonderen van Christus en tenslotte beneden de heiligen. Zo wordt Gods omzien naar ons mensen, zijn heiligend handelen uitgebeeld. Voor dit alles wordt God voortdurend gedankt en geprezen.

Andere oosterse liturgieën

De Byzantijnse liturgie geeft zo op haar geheel eigen wijze uitdrukkelijk uiting aan de kern van alle Christelijke liturgie, van Oost en West: Gods lof. De Byzantijnse liturgie is daarbij mede gevormd in de ‘keizerlijke’ context van de hofstad Constantinopel, met alle grootsheid en plechtigheid van dien. De niet-Byzantijnse oosterse tradities: Koptisch, Assyrisch, Maronietisch enzovoorts, zijn ontstaan in een andere context en daardoor minder ‘keizerlijk’, maar kennen – sober of uitbundig – dezelfde lofzang aan God die hun liturgieën helemaal bepaalt. ♦

PAUL BRENNINKMEIJER

Paul Brenninkmeijer is katholiek priester en viert de liturgie in de katholieke gemeenschappen van de Byzantijnse ritus in Nederland.

IN NEDERLAND

De Ethiopisch-orthodoxe Kerk

Op station Amsterdam-Amstel had ik ze al gezien – een familie die er uiterlijk onmiskenbaar Ethiopisch uitzag, met die kenmerkende gezichten die ik ken uit Ethiopië, maar ook van de Ethiopische iconen. Maar of ze naar de kerk gaan, dezelfde waar ik naar toe ga...? Ze stappen eerder uit, maar later zitten we weer in dezelfde bus. Ik vraag bij het uitstappen haast naar de bekende weg en kan bij hen aanhaken om de weg te vinden naar de kerk een paar honderd meter verderop.

De vlag hangt uit, de Ethiopische en de Nederlandse, aan de voorgevel van de protestantse Handwegkerk in Amstelveen. Want het is feest. Feest voor de Ethiopische orthodoxen die daar kerken! Het is Pasen, *nóg* Pasen. Tweede Zondag van Pasen. Althans volgens de oosterse paasdatum. De reguliere kerken van Nederland vieren deze dag alweer de Dérde Zondag van Pasen.

Schoenen uit

Hoe vaak ik ook in Ethiopië en in Nederland een Ethiopisch-orthodox gebedshuis betreden heb, het is altijd weer een wat verrassende ervaring: de schoenen uit te moeten doen. De opkomende associatie met een moskee is overigens historisch

onterecht – dit christelijk gebruik is ouder dan de islam. De dienst is allang begonnen. Mevrouw Dayana Nebiyu, die een bestuursfunctie heeft in de Ethiopische gemeenschap, had mij enige dagen eerder over de telefoon al

vanwege een andere afspraak alweer terug naar huis moest.

Persoonlijk ritueel

Als ik binnenga is het inmiddels na tien. De kerk zit vol: de mannen

“Oude traditie en hypermoderniteit overlappen elkaar.”

gezegd dat de dienst 's morgens rond achten zou beginnen en lang, zeer lang zou duren. Het was daarom niet zeker of ik – mijn wens – een priester te spreken zou kunnen krijgen voor ik

links – op zich al zeer velen! – de vrouwen in nog groteren getale rechts en achter in de kerkrimte. Een Ethiopische dienst is 'spectacle'. Lange gezangen, de uitbundige

kleuren van de liturgische kleding, de priesters achter en rondom de iconostase, de gelovigen in de traditionele witte kleren gehuld. Bij de jongen voor mij schijnt door de dunne witte stof het trendy logo van zijn 'normale' kleding. Oude traditie en hypermoderniteit overlappen elkaar op letterlijk de millimeter. Twee jonge diakens gaan rond met het Evangelieboek onder een kleurige parasol: een soort baldakijn als eerbetoon aan het Woord van God. Ieder wordt het boek ter verering aangeboden, voor een kus gecombineerd met het slaan van een kruisteken en een eerbiedige aanraking met het voorhoofd. Een ijzersterk ritueel: dat aan ieder individueel op persoonlijke wijze het Woord Gods wordt aangereikt.

Vloeiend

In deze eucharistieviering klinkt, zo maak ik op uit enkele klanken die ik herken, het evangelie over de (zogenaamde) 'Ongelovige Thomas' – de tekst die in Oost én West op de Tweede Zondag van Pasen traditietrouw gelezen wordt. Naast verschillen zijn er voor de oplettende toeschouwer en luisteraar ook veel raakpunten tussen het Ethiopische en westerse christendom. Ik heb inmiddels ontdekt dat de gezongen teksten (vrijwel) synchroon met de voortgang van de dienst op de muur links van de iconostase worden geprojecteerd. In de oude Ethiopische kerktaal én in de landstaal van Ethiopië én in het Engels. Zo nam ik toch iets mee van de – vaak erg mooie – gebeden en liederen.

Deze vloeiende voort en voort – op het ritme van de rituelen – net als de tijd: elf uur, twaalf uur, één uur: de communie vond plaats: vrijwel uitsluitend kinderen (Ethiopisch-orthodoxe 'avondmaalsmijding'); de priester hield zijn preek. Ik ben kwijt in welke volgorde dit alles precies plaatsvond. Hoe dan ook, aan wat even het einde van de dienst leek te zijn, wordt er uitbundig gezongen onder trombegeleiding, heupwiegend en licht dansend, onder geklap van handen. Maar dan komt er met zijn witte tulband op het hoofd een andere priester aan het woord! Naar ik verneem helemaal uit Ethiopië overgekomen, voor een bezoek aan Nederland. Hij houdt een vurige toespraak en vooral ook: een lange. Ik trek mijn schoenen aan – naar buiten.

Bijzonder

Daar is deze zondag rondom het kerkgebouw een soort fancy fair. De opbrengst is voor de aankoop in de regio van een ander kerkgebouw voor de parochie, want de vestiging in Amstelveen is tijdelijk. De mannen en vrouwen die de voorbereidingen treffen, bieden me brood en koffie aan. Aan vloeiend Nederlands bij hen geen gebrek – sommigen van hun kinderen die rondollen klinken goed-Amsterdams gebekt. Deze of gene parochiaan is getrouwd met een 'autochtone' Nederlander. Het valt op hoe de meesten van

hen midden in de Nederlandse samenleving staan, goed op de hoogte, goeie banen. Terwijl de Ethiopische Kerk in Nederland zelf eerder wat schuchter en meer naar binnen gekeerd overkomt. Uit ervaring weet ik dat haar priesters het Nederlands vaak gebrekkig beheersen.

“Oosters en westers,
we dragen samen het
Christelijke geloof.”

Oecumene ondertussen lijkt vooral praktisch: de gastvrijheid genieten van Nederlandse kerkgebouwen. De gastvrijheid voor mij als bezoeker is er niet minder om. Zo is mevrouw Dayana Nebiyu uit zorg om mij al een keer uit de kerkruimte geschoten, om te zeggen dat het nu toch snel afgelopen zal zijn. Als ik later nog even binnen ga kijken, zie ik dat de priester uit Ethiopië nog volop aan het woord is. Het loopt tegen tweeën; ik reken uit: voor velen van hen van 8.00 tot 14.00 uur...! Het gesprek met de verantwoordelijke priester zit er vandaag voor mij niet in. Wel ga ik er met veel indrukken vandaan. Ondergedompeld in een Ethiopische geloofsgemeenschap en beseffend dat we samen, oosters en westers, het Christelijke geloof dragen op dat stukje aarde dat Nederland heet – hopelijk een elkaar nabijere toekomst in. ♦

LEO VAN LEIJSEN

Leo van Leijsen is theoloog en medewerker Oosterse Kerken van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Metropoliet Athenagoras over integratie

“Hoe eigenaardig ook, ik ben van Belgische komaf. Mijn ouders zijn geboren en getogen Belgen. Ze hebben de Orthodoxie ontdekt dankzij een jezuïetenpater in Gent, waar mijn vader school liep. Deze pater was gefascineerd door de Orthodoxie. Mijn vader heeft dat overgenomen. Hij heeft gezocht naar een orthodoxe presentie in België. Dat was moeilijk in die tijd. Vanaf 1950 bracht hij – later ook met zijn kinderen – vele bezoeken aan kloosters in onder andere Servië, Roemenië en Griekenland. In 1972 stichtte hij in Gent (Oost-Vlaanderen) een orthodoxe parochie.”

Metropoliet Athenagoras [Peckstadt] (geb. 1962) werd in 2003 door de synode van het Oecumenisch patriarchaat tot hulpbisschop van metropoliet Panteleimon verkozen. Na diens terugtreden in 2013 volgde hij mgr Panteleimon op als metropoliet van België en Exarch van Nederland en Luxemburg. Tevens is hij voorzitter van de in 2010 opgerichte Orthodoxe Bisschoppenconferentie in de Benelux.

Hoe verklaart u die fascinatie voor de Orthodoxie?

“De Orthodoxie bleef mijn vader aantrekken en liet hem niet meer los. Hij wilde steeds weer teruggaan om mensen te ontmoeten. Onmiddellijk na de historische ontmoeting tussen paus Paulus VI en patriarch Athenagoras heeft hij in Gent een genootschap opgericht voor de contacten tussen orthodoxen en katholieken. Het zijn vooral de orthodoxe spiritualiteit, het liturgische leven en de orthodoxe beleving die aantrekkingskracht uitoefenen. De Orthodoxie heeft een rijk gebedsleven dat veel aspecten omvat. In het parochielevens worden diensten gehouden die in de

“De Orthodoxie heeft een rijk gebedsleven dat veel aspecten omvat.”

Katholieke Kerk alleen in kloosters overgebleven zijn. Ook in de parochies worden metten en vespers gebeden. Bijzonder mooi is de dienst van de Akathist, de grote smeekcanon die wij niet alleen op de vijfde vrijdag van de Grote Vasten vieren, maar elke vrijdag van de Grote Vasten. Het is zoals Lambert Beauduin osb, stichter van het klooster voor de eenheid (1925) al zei: ‘We moeten aan de Westerse christenen ook de rijkdom van het Oosten leren kennen.’”

bisschop. Zo zou het moeten zijn. Maar dit is een moeilijk punt. Hoewel al jarenlang gezegd wordt dat we de eenheid moeten versterken, lijkt het wel alsof er een competitie gaande is van kerken die nog snel parochies onder hun eigen jurisdictie oprichten en bisschoppen benoemen.

Hoe ziet u de samenwerking met andere kerken in de Raad van Kerken en in het bijzonder de relatie met de Katholieke Kerk?

“Wij proberen sinds de vorming van de Bisschoppenconferentie echt deel te hebben aan verschillende facetten van relaties tussen kerken en de relatie met de overheid. Het oecumenisch aspect vind ik heel belangrijk. Het Oecumenisch Patriarchaat heeft altijd een grote rol gespeeld in de toenadering tussen de kerken, eerst met anglicanen en met protestanten, vanaf 1964 ook

kennen. In zo’n commissie zouden we de resultaten van de internationale dialoog tussen katholieken en orthodoxen kunnen evalueren. Maar ook praktische zaken zouden aan de orde kunnen komen, zoals de problematiek rond gemengde huwelijken. In het bijzonder zouden we met elkaar kunnen spreken over de opdracht hoe we samen meer getuigen van Gods aanwezigheid kunnen zijn in een wereld die meer en meer de rug toekeert naar God en hoe we jongeren kunnen aanspreken en bereiken.”

De Orthodoxe Kerk bereidt zich voor op het panorthodox Concilie. Wat zijn uw verwachtingen?

“De situatie van de Orthodoxie in de diaspora is een van de vele thema’s op de agenda van het concilie. Een commissie onder voorzitterschap van metropoliet Joannes van Pergamon (Zizioulas) is belast met de voorbereiding van de documenten. Daarbij wordt gekeken naar alle onderwerpen die in de voorbereidende panorthodoxe conferenties aan de orde geweest zijn: contacten met andere kerken, het vasten, de kalender (ook een moeilijk punt). Er gaan dingen gebeuren en het is belangrijk dat er een gezamenlijke wil is om het concilie te laten slagen. De moed om het concilie te houden is belangrijk en ook dat er geen verborgen agenda’s zijn. De verwachtingen kunnen anderszijds ook weer niet te hoog gespannen zijn. Een vergelijking met het Tweede Vaticaans Concilie is niet op zijn plaats. Dat concilie duurde meerdere jaren. Het panorthodox concilie zal slechts enkele weken duren. Het is belangrijk dat we de krachten bundelen en dat het krachtig en energiek wordt voorbereid. De wereld wacht op al lang op een concilie van de Orthodoxe Kerk. Laten we er voor bidden.” ♦

“In de diaspora is er een opeenhoping van jurisdicties.”

Als voorzitter van de Orthodoxe Bisschoppenconferentie tracht u de eenheid en samenwerking tussen de verschillende jurisdicties te versterken. Slaagt u daarin?

“De Orthodoxie vormt één kerk, maar bestaat anderzijds uit een veelheid van autocefale, lokale kerken. De veertien autocefale kerken bevinden zich al jaren in een proces van voorbereiding van een heilig panorthodox concilie dat met Pinksteren in 2016 plaats zal vinden. Een van de problemen is de situatie van de Orthodoxie in de diaspora, waar wij niet een eenmakende structuur hebben, maar ten gevolge van migratie een opeenhoping van jurisdicties. Orthodoxen van een bepaalde plaats behoren tot eenzelfde

met katholieken. Ik zou heel graag de contacten met de Katholieke Kerk willen verstevigen. Bij gelegenheid van het bezoek van de Oecumenisch Patriarch aan België hebben we een gezamenlijke bijeenkomst van de Orthodoxe en Katholieke Bisschoppenconferentie van België georganiseerd. In november van 2015 brachten we samen een bezoek aan Constantinopel. We hebben afgesproken om meer contacten met elkaar te hebben en één maal per jaar een gezamenlijke vergadering te houden. Ook in Nederland zouden we een gemengde commissie van katholieken en orthodoxen met deelname van bisschoppen op poten moeten zetten. Zo kunnen we elkaar beter leren

GEERT VAN DARTEL

Geert van Dartel is theoloog en directeur van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Gezamenlijk gebed voor de martelaren

In de Onze Lieve Vrouwekerk te Apeldoorn vond op 17 maart een gebedsdienst voor de martelaren plaats. Deze oecumenische dienst wordt jaarlijks georganiseerd door de gemeenschap van Sant'Egidio Nederland. Mor Polycarpus A. Aydin, aartsbisschop van de Syrisch-Orthodoxe Kerk, leidde de gebedsviering.

“We zijn hier van verschillende tradities bij elkaar gekomen om onze nieuwe martelaren te herdenken die hun leven en dood in het teken van het Evangelie hebben gesteld,” zegt hij in zijn overweging. “Een martelaar is echter niet alleen getuige van de kruisiging, maar ook van de opstanding. Vandaag vieren we de gedachtenis van de christelijke martelaren in de vier windstreken, met name in het Midden-Oosten. We bidden voor een vredige toekomst van de vele ontheemden, voor de terugkeer naar hun huis, voor genezing van het diepe trauma waarmee vele mensen nog vele jaren moeten leven, voor de ontworpen samenleving in het Midden-Oosten, voor eerbiediging van de rechten van de mens, voor internationale hulp bij het lange genezingsproces dat nodig is.”

Tijdens de gebedsdienst worden de namen genoemd van christenen in alle werelddelen van alle tradities die de afgelopen jaren zijn omgekomen als geloofsgetuigen. Er worden voor hen kaarsen gebrand en er wordt gezongen om ontferming in de oude Griekse woorden van het Kyrie Eleison.

“Het is indrukwekkend om als christenen samen het ‘Kyrie Eleison’ te bidden, woorden die zijn bewaard uit de vroege Kerk en die afkomstig zijn uit het evangelie (cf Marcus 10, 47),” zegt Mgr. Van den Hende na afloop. De bisschop van Rotterdam is bisschop-referent voor oecumene. Hij spreekt een voorbede uit en het slotwoord in de gebedsviering. “In ons gebed staan de martelaren ons met naam en toenaam voor ogen en samen staan wij voor Gods aanschijn. Biddend voel je zowel de ontredde bij het horen van zoveel lijden alsook het vertrouwen in de liefde van God. In ons gebed houden we deze gevoelens bijeen. Het ‘Heer, ontferm U’ is niet alleen een uiting van ontredde door het lijden dat je ziet, maar vooral ook van ons vertrouwen dat God ons hoort en niet doof is voor de ellende (cf Exodus 3, 7, Handelingen 9, 4-5). En samen bidden tot de Heer helpt je tevens om je eigen hart vertrouwvol gericht te houden op de dingen die in

het hart van onze Heer Jezus aanwezig zijn, zoals rechtvaardigheid en barmhartigheid.”

“Paus Franciscus heeft gesproken over de oecumene van het bloed, omdat de oecumene van het lijden en het martelaarschap eenheid brengt. De paus zegt: we zijn verenigd in bloed, zelfs al hebben we als christenen nog niet altijd de noodzakelijke stappen naar eenheid kunnen zetten. Dat merk je op een bijeenkomst zoals deze vanavond. Namen van personen en steden trekken niet aan je voorbij als

“Biddend voel je zowel de ontredde alsook het vertrouwen in de liefde van God.”

krantenkop of nieuwsbericht, maar martelaren komen biddend ter sprake als leden van onze christenfamilie, als mensen die met ons broeders en zusters in het geloof zijn. En doordat christenen uit het Midden-Oosten steeds meer in onze gemeenschap in Nederland leven en wonen, vaak gekomen als vluchteling, bidden we hier niet alleen vóór hen, voor de christenen die lijden, maar meer en meer ook mét hen.” ♦

Aan de gebedsviering namen vertegenwoordigers deel van de Syrisch-orthodoxe Kerk, de Rooms-katholieke Kerk, de Syrisch-katholieke Kerk, de Russisch-orthodoxe Kerk, de Antiocheens-orthodoxe Kerk, de Melkitische Kerk, de Koptisch-orthodoxe Kerk, de Armeens-apostolische Kerk, de Oud-katholieke Kerk, de Protestantse Kerk Nederland en The Church of England.

Websites

Zelfstandige oosterse kerken

Oosters-orthodox

STICHTING ORTHODOXE KERK IN NEDERLAND

Vertegenwoordiging van de Orthodoxe Bisschoppenconferentie in de Benelux: www.orthodoxekerk.net

OOSTERS-ORTHODOXE KERKEN (ALGEMEEN)

Zie onder: 'Parochies' (alwaar vermelding van hun websites). Hieronder volgen enkele parochies daaruit (o.a. die van de bijdragen in deze special) alsmede de drie kloosters in Nederland. www.orthodoxen.nl

RUSSISCH-ORTHODOXE PAROCHIE AMSTERDAM

www.orthodox.nl

ORTHODOXE PAROCHIE H. CORNELIUS DE HONDERDMAN

Amersfoort: www.orthodox-amersfoort.nl

ANTIOCHEENS-ORTHODOXE PAROCHIE

Grieks-orthodoxen Midden-Oosten: www.facebook.com/Antiochische-Orthodoxe-Kerk-in-Nederland-793457424067808

KLOOSTER VAN DE GEBOORTE VAN DE MOEDER GODS

Dit vrouwenklooster is een van de bekendste orthodoxe kloosters in Nederland. Orthodox klooster in de Peel: www.orthodoxasten.nl

ORTHODOX KLOOSTER VAN DE H. JOHANNES DE VOORLOPER

Het orthodoxe klooster in Den Haag. www.johannesdevoorloper.nl

RUSSISCH-ORTHODOX KLOOSTER VAN DE H. NIKOLAAS

Klooster te Himmelum (Hemelum) in Friesland. www.kloosterhemelum.nl

Oriëntaals

ASSYRISCH-APOSTOLISCHE KERK VAN HET OOSTEN

www.marbenyamin.nl

KOPTISCH-ORTHODOXE KERK

www.koptischekerk.nl (bisdom); voor aparte parochies: www.koptischekerk.nl/koptische-kerken-in-nl.html

SYRISCH-ORTHODOXE KERK

Zie onder: 'Aartsbisdom', 'Parochies' en 'Klooster'. www.morephrem.com

ETHIOPISCH-ORTHODOXE KERK

www.tewahedo.nl

ERITREES-ORTHODOXE KERK

www.tewahdo.eu

Op de websites van de oosterse kerken, parochies en kloosters in Nederland vindt u zo veel mogelijk de adressen (kerkgebouwen, priesters, besturen) en de gebedstijden van deze kerken (NB niet altijd geactualiseerd).

Oosterse katholieke kerken

SYRISCH-KATHOLIEKE PAROCHIE

www.pska.nl

CHALDEEUWSE PAROCHIE

www.ichk.nl

GRIEKS-KATHOLIEKE OEKRAÏENSE GELOOFSGEMEENSCHAP

Een goed startpunt om kennis te maken met de Oekraïense Grieks-katholieke parochies in Nederland. www.facebook.com/groups/UGKC.NL

BYZANTIJNSE GEMEENSCHAPPEN Pokrofgemeenschappen

www.pokrof.nl

De afzonderlijke gemeenschappen vindt u op: www.pokrof.nl/gemeenschappen

JOHANNES VAN DAMASCUSGEMEENSCHAP 's-Hertogenbosch

www.byzantijnsekapel.nl

Voor meer informatie

KATHOLIEKE VERENIGING VOOR OECUMENE

De Katholieke Vereniging voor Oecumene onderhoudt goede contacten met oosterse kerken in Nederland en biedt informatie over oosters christendom. www.oecumene.nl

AMSTERDAMS CENTRUM VOOR ORTHODOXE THEOLOGIE (ACOT, VOORHEEN ACEOT)

Dit is een onderdeel van de theologische faculteit van de Vrije Universiteit Amsterdam. www.aceot.nl

INSTITUUT VOOR OOSTERS CHRISTENDOM

Het para-universitaire Instituut voor Oosters Christendom aan de Radboud-Universiteit te Nijmegen bestudeert het oosters christendom. Het is een academische instelling in Nederland met internationale uitstraling. www.ru.nl/ivoc

CATALOGUS VAN ORTHODOXE BRONNEN OP INTERNET

www.orthodox-christendom.com

STICHTING COMMUNICANTES

Zet zich in voor de uitwisseling tussen de Rooms-katholieke Kerk in Nederland en de kerken van Midden en Oost-Europa. www.communicantes.nl

Theologie studeren in Utrecht of Tilburg

Onze afgestudeerde theologen leveren een wezenlijke bijdrage aan de Kerk. Zij zijn aan het werk in het parochiepastoraat, de geestelijke verzorging of het onderwijs.

Kijk voor meer informatie op: tilburguniversity.edu/studeer-theologie

School of Catholic Theology

Understanding Society

Wij geloven in de dag
dat iedereen een goed
en veilig thuis heeft...

STICHTING BVA

VASTENACTIE

ADVENTSACTIE

Talal Khader Al-kerazi (42) vluchtte met zijn gezin vanuit Homs naar Jordanië: "Ik was wanhopig! Zonder de medische hulp en de liefde en aandacht van de medewerkers van Caritas Jordanië zou mijn gezin het niet hebben overleefd."

**Help mee!
Dan kan Caritas Jordanië miljoenen vluchtelingen een voorlopig thuis bieden.**

U kunt bijdragen via onze website www.stichtingbva.nl
of via rekeningnummer **NL38INGB0002010534**
t.n.v. Stichting B.V.A., Den Haag.

BVA gelooft dat ieder mens even veel waard is. Daarom willen we mensen overal in de wereld helpen een goed leven op te bouwen. We voeren in Nederland jaarlijks twee grote campagnes: de Vastenactie en de Adventsactie. Meer weten? Kijk op www.stichtingbva.nl